

Dokonując podsumowania trzeba się cieszyć, że powstała kolejna pozycja dotycząca jednego z najwybitniejszych Ojców Kościoła, który jednak do tej pory nie doczekał się w języku polskim stosownej monografii. Szkoda, że wydaje się to skrótem doktoratu, zrobionym pobieżnie i w wielu miejscach niestarannie. Dla człowieka, szczególnie początkującego patrologa, nie zainteresowanego dogłębnymi rozważaniami eklezjologicznymi, a jednocześnie chcącego poznać postać biskupa Cypriana, praca E. Dołganiszewskiej *Biskup Cyprian z Kartaginy. Świadek wiary* może czasami być nużąca i trudna, zwłaszcza ostatnie cztery rozdziały. Jednak teolog fundamentalista znajdzie w niej, jeżeli nie ucztę, to z pewnością przystawkę do bogatej myśli teologicznej św. Cypriana z Kartaginy.

Ks. Marcin Wysocki – Olsztyn

Ks. Jan SŁOMKA, *Nowe prorocтво. Historia i doktryna montanizmu, Studia Antiquitatis Christianae. Series Nova 4, Katowice 2007, ss. 278.*

Twórczość pisarzy wczesnochrześcijańskich dokonywała się zawsze w konkretnym kontekście. Wpływ na podejmowane tematy i formę miały wydarzenia historyczne, społeczne, polityczne, środowisko danego autora. W sposób jednak szczególny wpływały nań spory dogmatyczne, herezje i schizmy danego okresu. To w odpowiedzi na nie powstała większość dzieł patrystycznych. Nie można więc uprawiać teologii patrystycznej nie znając dogmatycznych zawirowań czasu, w którym żył i tworzył autor będący przedmiotem naszych zainteresowań. Nie tylko więc monografie dotyczące poszczególnych pisarzy, ale także pozycje omawiające poszczególne ruchy heterodoksyjne winny znaleźć się w podstawowej bibliotece patrologa.

Jednym z takich ruchów, który wywarł ogromny wpływ na Kościół pierwszych wieków i który „w starożytności chrześcijańskiej nie został pominięty w żadnym wykazie herezji” (s. 15) był montanizm. Badania nad tym ruchem, rozpoczęte w XIX wieku, zaowocowały wieloma obcojęzycznymi opracowaniami (J. De Soyres, *Montanism and the primitive Church*, Cambridge 1877; P.Ch. de Labriolle, *La crise montaniste*, Paris 1913; A. Faggiotto, *L'eresia dei Frigi*, Roma 1924; W. Schepelern, *Der Montanismus und die phrygischen Kulte*, Tübingen 1929; A. Hollard, *Deux hérétiques: Marcion et Montan*, Paris 1935; G.N. Bonwetsch, *Die Geschichte des Montanismus*, Hildesheim 1972; F.C. Klawitter, *The new prophecy in early Christianity: the origin, nature and development of Montanism, A.D. 165-200*, Chicago 1975; D.E. Groh, *Utterance and exegesis: biblical interpretation in the Montanist crisis*, Lanham 1985; R.E. Heine, *The Montanist oracles and testimonia*, Macon 1989; D.E. Aune, *Prophecy in early Christianity and the ancient Mediterranean world*, Eerdmans 1991;

C.M. Robeck, *Prophecy in Carthage: Perpetua, Tertullian and Cyprian*, Cleveland 1992; Ch. Trevett, *Montanism. Gender, Authority and the New Prophecy*, Cambridge 1996 i wiele innych artykułów). Niestety na polskim rynku wydawniczym brak było jednego większego dzieła, które w sposób systematyczny i syntetyczny dawałoby obraz ruchu montanistycznego. Istnieje wprawdzie bardzo ważna pozycja, która porusza tematykę montanistyczną, autorstwa B. Częsza (*Związek Ducha Świętego z Kościołem w ujęciu Ireneusza i w interpretacji montanistycznej*, Poznań 1991), jednak nie wyczerpuje ona całości tematyki montanistycznej. Tę dotkliwą dla polskiego czytelnika lukę wypełnia wreszcie wydana przez Wydział Teologiczny Uniwersytetu Śląskiego w serii *Studia Antiquitatis Christianae. Series Nova* książka ks. Jana Słomki – *Nowe proroctwo. Historia i doktryna montanizmu*.

Już we wstępie (ss. 15-17) Autor stwierdza, że „zamiarem publikacji jest przede wszystkim przekazanie możliwie wyczerpujących informacji o okolicznościach i przebiegu kryzysu montanistycznego – od jego początku w Azji Mniejszej, poprzez reakcje w Rzymie, aż do Tertuliana włącznie” (s. 15). Po lekturze niniejszej pozycji można z całą pewnością powiedzieć, że Autor wywiązał się ze złożonej zapowiedzi w stopniu doskonałym. Licząca 278 stron pozycja składa się z trzech głównych części: 6 rozdziałów stanowiących zasadniczy trzon pracy, aneksów oraz antologii tekstów.

W pierwszym rozdziale: „Chrześcijaństwo przed montanizmem. Wybrane aspekty” (ss. 18-44) Autor, głównie w oparciu o opracowania J. Daniélou i J.N.D. Kelly’ego, przedstawia tło sporów montanistycznych. Omawia ewangelizację Azji Mniejszej i ogólny charakter chrześcijaństwa małoazjatyckiego, ówczesną doktrynę o Kościele oraz struktury kościelne tamtych czasów, ze szczególnym uwzględnieniem pozycji w Kościele proroków, którzy w montanizmie odgrywali znaczącą rolę. Rozdział drugi: „Historia pierwszej fazy montanizmu” (ss. 45-59) przedstawia źródła, nazwy i miejsce początków ruchu montanistycznego oraz postać jego protoplasty, a także próbuje określić ramy czasowe wystąpienia Montana. Zawiera także opis wydarzeń związanych z rozwojem montanizmu do pierwszych dziesięcioleci III wieku i będących nań odpowiedzią synodów w Azji i Afryce. Po przedstawieniu początków ks. Słomka w rozdziale trzecim omawia „Idee montanistyczne” (ss. 60-89), ukazując początki sporu montanistycznego we Frygii, zagadnienia proroctwa, męczeństwa oraz eschatologię w ujęciu montanistycznym. Po przedstawieniu zasadniczej doktryny Autor przechodzi do przedstawienia montanizmu w różnych jego odmianach. W rozdziale czwartym „Montanizm w Rzymie” (ss. 90-108) wskazuje na główne punkty zapalne w tym środowisku – autorytet apostołski, kanon Pisma Świętego i naukę o Trójcy. Rozdział piąty – „Ireneusz i montanizm” (ss. 109-115) poświęcony jest przedstawieniu opinii na temat ewentualnych antymontanistycznych wypowiedzi, zawartych w pismach Ireneusza z Lyonu. Rozdział ten, w oparciu o najnowsze badania, jest równo-

częściej polemiką z niektórymi opiniami, zawartymi we wspomnianej wyżej książce B. Czesza. Szósty rozdział: „Montanizm w Afryce łacińskiej” (ss. 116-152) jest omówieniem ruchu montanistycznego w Afryce, gdzie znalazł on szczególnie pole rozwoju. Autor dokonuje w nim analizy podstawowych dzieł montanistycznych tego okresu – *Męczeństwa Perpetuy i Felicyty* oraz twórczości Tertuliana, a także przedstawia w skrócie dzieje montanizmu w Afryce po Tertulianie. W ten sposób, dokonując głębokiej analizy dostępnych nam źródeł, opierając się na bogatej literaturze pomocniczej, Autor w sposób syntetyczny i przystępnym językiem, bez uciekania w zbędne dywagacje i wyszukiwanie pseudoproblemów, ukazuje czytelnikowi pryncypia i rozwój ruchu montanistycznego, który w dużym stopniu oddziaływał na piśmiennictwo pierwszych wieków chrześcijaństwa. Pomocnym i poszerzającym spojrzenie na montanizm uzupełnieniem głównego dyskursu, są zawarte w aneksie artykuły, dotyczące historii Azji Mniejszej oraz hipotez o pogańskich i judaistycznych źródłach montanizmu (ss. 153-160). Jednak tym, co szczególnie ubogaca omawianą publikację i co winno być punktem wyjściowym wszystkich rozważań patrystycznych, są załączone przez Autora liczne teksty źródłowe (ss. 165-253), które pozwalają poznać i zrozumieć pierwszy okres historii montanizmu. Warte podkreślenia jest, że zamieszczone w wyborze teksty Tertuliana „ze względu na specyfikę języka, a zwłaszcza terminologii teologicznej, podane są w wersji dwujęzycznej” (s. 17). Omawiana pozycja zawiera ponadto w zakończeniu pomocne dla sprawnej orientacji indeksy: biblijny, postaci starożytnych oraz cytatów patrystycznych (ss. 254-269) a także bibliografię (ss. 270-276).

Czytelnik sięgający po publikację ks. Jana Słomki, zarówno naukowiec jak i laik, odnajdzie w niej szereg usystematyzowanych informacji, dotyczących powstania i rozwoju herezji montanistycznej. Jak zaznacza we wstępie Autor, w omawianej dysertacji koncentruje się na aspekcie eklezyjalnym wystąpienia Montana oraz umieszcza je w kontekście ówczesnego doświadczenia Kościoła i refleksji nad Kościołem, co pozwala lepiej wniknąć w znaczenie ruchu montanistycznego i zrozumieć jego oddziaływanie na teologię. Książka, w wielu miejscach polemiczna, prezentuje przede wszystkim montanizm „jako ostatnią fazę istnienia struktury kościelnej, jaka rozwinęła się w czasach Apostolskich w Antiochii, i przez jakiś czas dominowała zarówno w Antiochii, jak i w śródowiskach, a także w niektórych ośrodkach Azji Mniejszej” (s. 163) i skupia się przede wszystkim na jego aspekcie wewnątrzchrześcijańskim, ukazując spór montanistyczny jako dotyczący nade wszystko „pojmowania natury i sposobu funkcjonowania Kościoła” (s. 16). Jak wskazuje tytuł książki, J. Słomka podkreśla w montanizmie przede wszystkim obecny w nim wymiar prorocstwa i dominującą rolę proroków oraz wielki autorytet, który Montan przywraca tej strukturze, która już wówczas w łonie Kościoła nie istniała. Dla zrozumienia i przybliżenia czytelnikom tego zjawiska „nowego prorocstwa” Autor dokonuje

dogłębnej analizy urzędu proroka i jego autentyczności, przedstawiając jego formę w chrześcijaństwie przedmontanistycznym oraz przede wszystkim rozumienie tego urzędu w ruchu montanistycznym. Jest to więc w głównej mierze opracowanie próbujące ukazać sposób rozumienia i ustalenia kryteriów ruchu prorockiego w II i III wieku, wskazujące, że to właśnie montanizm „był prawdziwym końcem epoki proroków chrześcijańskich – ich autorytetu niezależnego od lokalnych ustanowionych biskupów” (s. 88), był swoistym nowym powiewem ducha prorockiego w Kościele. Autor nie zawęży jednak swych obserwacji tylko do eklezjologii i zagadnień związanych z prorocstwem, lecz prezentuje naukę Montana w jej szerokim kontekście, ukazując także okoliczności zewnętrzne, niepokoje, klęski oraz środowisko powstania i rozwoju montanizmu. Wszystko to napisane przystępnym językiem i w oparciu o analizy tekstów, jak i prezentację różnych hipotez prezentowanych przez wcześniejszych badaczy montanizmu. Aby jednak nie przechwalić publikacji, można odnotować występujące w niej literówki, które winny być usunięte na etapie korekty, a szczególnie tytuł rozdziału szóstego, który w nagłówku przez ponad czterdzieści stron (ss. 117-151) stwierdza, iż zajmujemy się montanizmem w Ameryce (sic!) łacińskiej. Nie wpływa to jednak na wartość merytoryczną książki, która wzbogaca polską bibliografię, dotyczącą wczesnochrześcijańskiej heterodoksji i rozwoju myśli teologicznej, a szczególnie roli proroków u początków Kościoła.

Ks. Marcin Wysocki – Olsztyn

Henryk PIETRAS SJ, *Eschatologia Kościoła pierwszych czterech wieków, Myśl Teologiczna 55, Kraków 2007, Wydawnictwo WAM, ss. 154.*

We wstępie do swego wykładu o eschatologii Joseph Ratzinger pisał: „Jako «naukę o rzeczach ostatecznych» osadzano eschatologię przez całe stulecia u końca wykładu teologii, gdzie wiodła spokojny żywot. Dziś, w historycznym kryzysie epoki, znalazła się w samym centrum myśli teologicznej» (*Śmierć i życie wieczne*, Warszawa 2000, 12). Takie umiejscowienie eschatologii w sposób szczególnie widoczne jest w zainteresowaniu zwykłych ludzi zagadnieniami eschatologicznymi i chęcią poszerzenia swej wiedzy w tym zakresie, naprzeciw czemu starają się wychodzić współcześni teologowie. W ostatnich latach to zainteresowanie eschatologią widoczne jest także w ukazujących się na polskim rynku wydawniczym publikacjach. Poza wspomnianą powyżej, klasyczną już, wznowioną pozycją obecnego papieża, należy odnotować: J. Finkenzeller, *Eschatologia. Podręcznik teologii dogmatycznej*, tłum. W. Szymona, Kraków 2000; B. Sesboüé, *Zmartwychwstanie i życie. Krótki traktat o rzeczach ostatecznych*, tłum. M. Żerańska, Poznań 2002; F.J. Noc-